

İnsan hüquqlarının əsas prinsipləri və Azərbaycan Respublikası

İnsan hüquqları sahəsində əsas prinsiplərə aşağıdakılar aid edilir:

- insan hüquqları fərd anadan olandan ona məxsusdur və ona görə də, təbii, ayrılmaz və toxunulmaz hüquqlardır;

- insan hüquqları universaldır və bərabərlik prinsipinə əsaslanır; dövlətin yurisdiksiyası altında olan hər bir şəxs üçün həmin hüquqlara təminat verilir;

- insan hüquqları ali dəyərdir, onlara hörmət olunması, riayət edilməsi və müdafiəsi dövlətin vəzifəsidir;

- insan hüquqları hakimiyyət üzərində nəzarət vasitəsidir. Bu hüquqlar dövlətin tam hakimiyyətliliyini məhdudlaşdırır. Dövlət insan hüquqları ilə müəyyən edilmiş azadlıqların sərhədini keçməməlidir;

- hüquq və azadlıqların həyata keçirilməsi başqalarının hüquq və azadlıqlarını pozmamalıdır;

- hüquq və azadlıqların təmini hər hansı əlamətə görə ayrı-seçkiliklə bir araya sığmır;

- əsas hüquq və azadlıqlar dövlətin bütün ərazisində vahid olmalıdır; - şəxsi, siyasi, iqtisadi, sosial, mədəni hüquq və azadlıqlar bərabərdirlər; bu hüquqların vahid sistemində heç bir iyerarxiya yoxdur;

- kollektiv hüquqlar fərdi hüquqlardan ayrılmazdır; onlar fərdi hüquqlara zidd olmamalı, şəxsiyyətin hüquqi statusunu məhdudlaşdırmamalıdır;

- insan hüquqları qanunla tənzimlənə bilər;

- insan hüququ və azadlıqları qanunla, konstitusiyaya və beynəlxalq hüquqi aktlarda nəzərdə tutulmuş hallar əsasında məhdudlaşdırıla bilər. Hüquq və azadlıqların müvəqqəti məhdudlaşdırılması bu cür məhdudiyyətin zəruriliyini müəyyən edən vəziyyətdə müvafiq və proporsional olmalıdır.

İnsan hüquqlarına hörmət prinsipi beynəlxalq hüququn əsas və ümumtanınmış prinsiplərindəndir. Bu prinsip insan hüquqları, əsas azadlıqları, demokratiya və qanunun aliliyini özündə ifadə etməklə, beynəlxalq xarakterə malikdir. Həmin prinsip ümumi formada BMT Nizamnaməsində təsbit edilmiş və sonradan ATƏM-in (indiki ATƏT) 1975-ci il Helsinki Yekun Aktında beynəlxalq hüququn əsas prinsiplərindən biri kimi əks olunmuşdur.

İnsan hüquqlarına əməl edilməsi və hörmət prinsipi, ilk öncə, BMT Nizamnaməsinin 1-ci maddəsində təşkilatın məqsədlərindən biri kimi heç bir fərq qoyulmadan insan hüququ və azadlıqlarına hörmətin inkişafı və onların təşviqi məqsədilə əməkdaşlığın həyata keçirilməsi kimi göstərilmişdir. Bundan əlavə, insan hüquqlarına hörmət edilməsi prinsipi ilə, bilavasitə əlaqədar olan digər mühüm rəhbər başlanğıclar - dövlətlərin suveren bərabərliyi, beynəlxalq öhdəliklərin vicdanla yerinə yetirilməsi, mübahisələrin dinc yolla həlli, güc tətbiqi etməmək və ya güclə hədələməmək prinsipi Nizamnamənin 2-ci maddəsinin tərkib hissəsini təşkil edir. Nizamnamənin 55-ci maddəsi isə insan hüquqlarına hörmət prinsipinin digər aspektlərini müəyyən edir. Həmin maddədə göstərilir ki, millətlər arasında, xalqların

hüquq bərabərliyi və özünü müəyyənləşdirmə prinsipinə hörmət əsasında sülh və dostluq münasibətləri üçün zəruri olan sabitlik və əmin-amanlıq şəraitini yaratmaq məqsədilə, BMT aşağıdakılara dəstək verir: həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə, əhəlinin tam məşğulluğuna, iqtisadi və sosial tərəqqinin inkişaf etdirilməsinə, iqtisadi, sosial, səhiyyə və buna müvafiq sahələrdə beynəlxalq problemlərin həllinə, mədəniyyət və təhsil sahələrində beynəlxalq əməkdaşlığa, irqinə, cinsinə, dilinə və ya dini mənsubiyyətinə fərq qoyulmadan bütün insanların əsas hüquq və azadlıqlarına hamılıqla hörmət və riayət edilməsinə.

Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsində mülki, siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar sadalanmaqla yanaşı, hər bir şəxsin cəmiyyətdə qarşısında öhdəliyə malik olması, həmin hüquq və azadlıqların həyata keçirilməsinin, heç bir halda BMT-nin məqsəd və prinsipləri ilə ziddiyyət təşkil etməməsi, xüsusilə, vurğulanır. Bundan əlavə, bəyannamənin preambulasında insan şəxsiyyətinin ləyaqəti və dəyəri, qadın və kişi hüquqlarının bərabərliyi təsbit edilmişdir, xüsusilə olaraq vurğulanır.

Son dövrlər qanunun aliliyi və demokratiya ilə qarşılıqlı əlaqədə olan insan hüquqlarının inkişaf tendensiyası daha da güclənəlməkdədir. Belə ki, BMT-nin 2000-ci ildə qəbul etdiyi Minilliyin Bəyannaməsi də demokratiyanın dəstəklənməsi və qanunçuluğun möhkəmləndirilməsi, o cümlədən, beynəlxalq hüquqla tanınmış insan hüququ və azadlıqlarına hörmət edilməsi üzrə bütün səylərin birləşdirilməsini bəyan edir.

İnsan hüquqlarına hörmət prinsipi bir çox regional beynəlxalq aktların da tənzimləmə obyektinin tərkib hissəsini təşkil edir. Helsinki Yekun Aktında müvafiq rəhbər başlanğıc "fikir, vicdan, din və əqidə azadlığı da daxil olmaqla, insan hüququ və azadlıqlarına hörmət edilməsi prinsipi" kimi göstərilir. Helsinki Yekun Aktında dövlətlərin bütün nəsillər üçün hüquq və azadlıqların həyata keçirilməsini inkişaf etdirməsi, bu fəaliyyəti təşviq etməsi, onların milli azlıqlara münasibətdə təmin edilməsi, həmin hüquq və azadlıqların dostluq münasibətlərinin inkişafının bərqərar olması üçün zəruri sülh, ədalətlik və rifah kontekstində təminməsi, bütün bunların tərəqqisi üçün qarşılıqlı münasibətlərin möhkəmləndirilməsi daha aydın şəkildə təsbit edilmişdir.

21 noyabr 1990-cı il tarixli Yeni Avropa üçün Paris Xartiyasında isə dövlətlərin ən vacib öhdəliyi kimi əsas insan hüququ və azadlıqlarına hörmət edilməsi, onlara əməl edilməsi və onların həyata keçirilməsi vasitəsi qismində isə, azadlığın əsas ədalətlik və sülh göstərilir.

İnsan hüququ və əsas azadlıqları haqqında 1995-ci il tarixli MDB Konvensiyasının 1-ci maddəsi tərəflərin üzərinə onların yurisdiksiyası altında olan bütün şəxslərin hüququ və azadlıqlarını təmin etmək öhdəliyi qoyur. Bu isə, birbaşa olaraq, insan hüquqlarına hörmət, onlara əməl edilməsi, onların dəstəklənməsi məqsədilə beynəlxalq sülhün və təhlükəsizliyin qorunması ideyasından irəli gəlir. İnsan hüquqlarının və

əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında Konvensiyanın 1-ci maddəsi də analoji müddəanı müəyyən edir. 1969-cu il tarixli İnsan Hüquqları haqqında Amerikaarası Konvensiyanın I fəslü, bütövlükdə, dövlətlərin insan hüquqlarına hörmət etmək öhdəliyini təsbit edir.

İnsan hüquqlarına hörmət edilməsi prinsipi və onun ayrı-ayrı təzahür formaları həm də dünyanın müxtəlif dövlətlərinin milli qanunvericiliyində də öz əksini tapmışdır. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının II mühüm bölməsi, bütövlükdə, insan və vətəndaş hüququ və azadlıqları və vəzifələrinə həsr edilmişdir. Burada mülki, siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar təsbit edilmişdir. Eyni zamanda, insan hüquqlarına hörmət edilməsi prinsipinin müxtəlif aspektləri Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının digər maddələrində - 10, 12, 148, 151-ci və s. maddələrdə də, bu və ya digər dərəcədə müəyyən edilmişdir. Belə ki, 10-cu maddədə dövlətlərarası münasibətlərin əsasında beynəlxalq hüququn prinsiplərinin dayanması, 148-ci maddədə dövlətimizin tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrin dövlətdaxili qanunvericilik sisteminin tərkib hissəsi olması, 151-ci maddədə isə milli qanunvericilik və beynəlxalq hüquq arasında ziddiyyət məsələlərinin həlli təsbit edilmişdir.

Bütövlükdə, insan hüquqlarına hörmət prinsipindən dövlətlərin aşağıdakı öhdəlikləri doğur: bəşər ailəsinin bütün üzvlərinə xas ləyaqətin, həmçinin, onların bərabər və ayrılmaz hüquqlarının- azadlığın, ədalətin və ümumi sülhün əsası kimi tanınması; insan hüququ və əsas azadlıqlarına əməl edilməsi və ona hərtərəfli hörmət edilməsinə yardım göstərilməsi; heç bir fərq qoyulmadan onun yurisdiksiyası çərçivəsində olan şəxslərin beynəlxalq hüquqla tanınmış bütün hüququ və azadlıqlarının təmin edilməsi və onlara hörmət olunması; insan hüquqlarının qanunauyğun şəkildə qorunması; beynəlxalq hüquqla tanınmış insan hüquqlarının təmin edilməsi üçün zəruri olan qanunvericilik və digər tədbirlərin görülməsi; hüququ pozulmuş istənilən şəxsin hüquqi müdafiəsinin səmərəli vasitələrlə təmin edilməsi məqsədilə, müvafiq şərait və imkanların yaradılması.

Ümumiyyətlə, beynəlxalq hüquqda insan hüquqlarına hörmət edilməsi prinsipinin məzmunu aşağıdakı qaydada ifadə edilir; bütün dövlətlər öz ərazisində yerləşən bütün şəxslərin əsas hüququ və azadlıqlarına hörmət etmək öhdəliyi daşıyırlar; dövlətlər cins, irq, dil, dini və s. əlamətlərə görə, ayrı-seçkiliyə yol verməmək vəzifəsini öz üzvlərinə götürürlər; dövlətlər insan hüququ və əsas azadlıqlarına ümumi hörmət olunması və bu məqsədlərə nail olunması sahəsində bir-birilə əməkdaşlıq etməyə yardım etmək öhdəliyinə malikdirlər.

İnsan hüquqları doktrinası, bütövlükdə, ali bir dəyər olan insan ləyaqətinə əsaslanır. Ləyaqət - yaşından, cinsindən, dilindən, dinindən, irqindən, əmlak vəziyyətindən, siyasi və digər mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, hər bir insanın (o cümlədən, uşağın, hətta ana bətnində olan

**Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına
Dövlət Dəstəyi Fondu**

KİVDİF

www.kivdf.gov.az

Bu yazı Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə "İnsan hüququ və azadlıqlarının müdafiəsi, vətəndaşların hüququ, siyasi mədəniyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi, sosial və siyasi fəallığın artırılması" istiqaməti çərçivəsində hazırlanıb

uşağın da, ahılın, kişinin, qadının, ruhi xəstənin, əllin, məhkumun və s.) ayrılmaz pozitiv keyfiyyətidir. Ləyaqətdən imtina etmək hüququ və azadlıqlarından imtina etməyə, hüquq və azadlıqlarından imtina etmək isə ləyaqətdən imtina etməyə bərabərdir. İnsan hüquqları doktorinasında ləyaqət konsepsiyası mərkəzi yerlərdən birini tutur. Təsadüfi deyil ki, bu sahədə baza sənədi olan Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsində bununla bağlı bir sıra normalar mövcuddur. Bəyannamənin preambulasına əsasən, bəşər ailəsinin bütün üzvlərinə xas olan ləyaqət hissəsinin və onların bərabər və ayrılmaz hüquqlarının tanınması azadlıq, ədalət və ümumi sülhün əsasıdır. Bəyannamənin 1-ci maddəsinə əsasən isə, bütün insanlar ləyaqət və hüquqlarına görə, azad və bərabər doğulurlar. Onların şüurları və vicdanları var və bir-birlərinə münasibətdə qardaşlıq ruhunda davranmalıdırlar.

Qeyd etmək lazımdır ki, ləyaqət, nəinki fəlsəfi-etik, həm də konstitusional-hüquqi kateqoriyadır. Azərbaycan Konstitusiyası beynəlxalq standartlara uyğun olaraq, təsbit edir ki, hər kəsin öz şərəf və ləyaqətini müdafiə etmək hüququ vardır. Şəxsiyyətin ləyaqəti dövlət tərəfindən qorunur. Heç bir hal şəxsiyyətin ləyaqətinin alçaldılmasına əsas verə bilməz.

İnsan hüquqları ümumi və universal xarakter daşıyır. Hüquq və azadlıqların ümumiliyini və universallığını bir neçə aspektdə nəzərdən keçirmək lazımdır.

Birincisi, bütün insanlar hər hansı diskriminasiya olmadan əsas hü-

quq və azadlıqlara malikdirlər. Beynəlxalq hüquqi aktlar və demokratik dövlətlərin konstitusiyaları irqindən, cinsindən, milliyyətindən, dilindən, mənşəyindən, əmlakından, yaşayış yerindən, dini mənsubiyyətindən, və digər amillərdən asılı olmayaraq, bütün insanların hüququ və azadlıqlarının bərabərliyinə təminat verir.

İkincisi, bütün hüquq və azadlıqlar onların məzmununun qəbul edilməsi nöqtəyindən universaldir. Yaşamaq hüququ, işgencəyə məruz qalmamaq hüququ, azadlıq hüququ, ədalətli məhkəmə hüququ, fikir, vicdan və din azadlığı, dinc toplaşmaq azadlığı, ayrı-seçkiliyə məruz qalmamaq hüququ, mülkiyyət hüququ və s. bu kimi ümumtanınmış hüquq və azadlıqlar milli, regional, tarixi, mədəni, dini xüsusiyyətlərdən, siyasi rejimdən, ictimai quruluşdan, dövlət quruluşu və idarəetmə formasından, insanın mənsub olduğu ölkənin beynəlxalq statusundan asılı olmayaraq, hər bir kəsə məxsusdur.

Üçüncüsü, insan hüququ və azadlıqlarının ümumiliyi onun məkan və ərazi xüsusiyyəti ilə də ifadə olunur. Harada olursa-olsun, haraya gedirsə-getsin, ister insan yaşamayan adanın, istərsə də suveren müstəqil dövlətin ərazisində olsun, insan hər yerdə əsas hüquq və azadlıqlara malikdir.

Dördüncüsü, insan hüquqları problemi - ümumi problemdir. Bu, əsasən, o deməkdir ki, insan hüquqları problemi dövlətin daxili işi deyil.

VAHİD ÖMƏROV,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru